

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij filozofije i pedagogije
Monika Švetak

Tolerancija i filozofija odgoja

Mentor: izv. prof. dr. sc. Marijan Krivak
Osijek, 2016.

Sadržaj	
Sažetak	1
Uvod.....	2
1. Što je tolerancija?.....	4
1.1 Struktura tolerancije	6
1.2 Načini opravdanja tolerancije.....	7
1.3 Koncepti tolerancije	9
1.4 Paradoksi tolerancije	10
1.5 Povijesni razvoj tolerancije	12
2. Filozofija i odgoj	Error! Bookmark not defined.
2.1 O odgoju	15
2.2 Odgoj za vrline	16
2.3 Odgoj i samoodgoj nasuprot manipulaciji.....	Error! Bookmark not defined.
3. ?	?
4. ?	?

Sažetak

Ovaj rad nastoji prikazati poimanje same ideje tolerancije, ali i razvoj iste s obzirom na različite povijesno-društvene okolnosti. Pojam tolerancije proteže se kroz gotovo sva područja ljudskog djelovanja, stoga je neizbježno samu toleranciju razmatrati, osim kroz povijesno-društvene okolnosti, i na političkoj, etičkoj, ali i odgojnoj razini, kao što stoji i u samom naslovu rada. Prikaz promjene, odnosno širenja značenja i samog pojma tolerancije pokazat će aktualnost pitanja koja se postavljaju u „redizajniranju“, nadogradnji značenja s obzirom na aktualne, ali i buduće potrebe čovječanstva. Prikaz različitih modela tolerancije, koji će pokazati koje su okolnosti pogodovale razvoju ideje tolerancije, ali i u kojem su stupnju određena društvena uređenja tu ideju ostvarila u praksi, postupno će nas dovesti do današnjeg razumijevanja tolerancije. Dokumenti na međunarodnoj razini pokušali su zaštititi, ili barem pružiti osjećaj sigurnosti, u zaštiti temeljnih ljudskih prava bez kojih o toleranciji ne bi mogli ni govoriti. Također ćemo prikazati odnos odgoja i tolerancije, odnosno ono što odgoj i filozofija odgoja mogu učiniti kada je riječ o proklamaciji tolerancije.

što

Ključne riječi: tolerancija, filozofija, odgoj, predrasuda, ljudska prava

28

bez balda

Kad upotrijebim taj pojam stavljamo u POLUNAVODNIKE

Uvod

Pitanje tolerancije i zaštite ljudskih prava u suvremenom društvu, koje kao svoje temeljne vrijednosti ističe prije svega slobodu, demokraciju i pravednost, jedno je od temeljnih pitanja svakog društva i zajednice. Odabir teme koja povezuje toleranciju, danas sveprisutan pojam društva, s odgojem koji drži temelje civilizacije, nametnuo se s obzirom da je, uz filozofiju, predmet mogega studija i pedagogija. Koncepti tolerancije, jednako kao i koncepti odgoja mijenjali su se tijekom povijesti s obzirom na stupanj razvoja društva i društvenih potreba. U određenju pojma tolerancije ne postoji opće slaganje oko toga što ju karakterizira kao koncept, vrijednost ili djelovanje, te oko postavljanja granica toleranciji, ako one trebaju postojati. Dosta se, posebno od Prosvjetiteljstva pa do danas, raspravljalo i o paradoksima tolerancije, koji dodatno otežavaju odgovor na pitanje treba li nam uopće tolerancija, a ako nam je potrebna, kakva ona treba biti. Prvotno značenje tolerancije kao snošljivosti, odnosno trpljenja proizlazi iz prijevoda latinskog *tolerare*, koji ima upravo značenje *podnošenja*, što je i danas prva misao o toleranciji.

kratke povleke

I

Upotreba pojma tolerancije proširila se na različita područja znanosti, kao na primjer u medicini, gdje visok prag tolerancije boli označava mjeru podnošenja tjelesne boli. Možemo se složiti da u navedenom primjeru tolerancija kao podnošenje odgovara fenomenu koji se njome označava. Danas se, posebice u odgojno-obrazovnim institucijama, govori o nultoj stopi tolerancije spram nasilja, odnosno toleranciju se promatra kao vrlinu nenasilnog ophođenja s drugim. Možemo se složiti da se tolerantno djelovanje ne može okarakterizirati kao nasilno. No, može li se govoriti o istinskoj afirmaciji tolerancije, ako je ona propisana, a njezino poštovanje se sastoji tek u izbjegavanju kazne?

I

S

U ovom ćemo se radu posvetiti razmatranju tolerancije stavova i uvjerenja, pluralizmu koncepata dobrog života u korelaciji s vrijednostima kao što su sloboda, jednakost, pravednost, dakle vrijednostima što ih tolerancija u sebi sadrži i bez njih ne može, ali i uloži odgoja u širenju tih vrijednosti. U modernom društvu, potreba za reafirmacijom tolerancije javlja se uslijed globalizacijom uzrokovanih promjena, odnosno razlika koje su se morale pomiriti radi mirne koegzistencije građana. Različita religijska opredjeljenja, različiti sustavi i kulture, pluralizam koji se pojavio na svim područjima ljudskog djelovanja i mišljenja, zahtijevali su vrijednost koja će na afirmirajući način regulirati odnos različitosti.

I
Kursivi

n tij

Potrebu za tolerancijom najodlučnije su branili prosvjetitelji poput Voltairea i Locke, uslijed gušenja religijskih sloboda, odnosno licemjerja što ga je crkva iskazivala vjerskim ratovima i pogubljenjima, ali i političkih nejednakosti na temelju religijske pripadnosti. Upravo od prosvjetiteljske ideje tolerancije tijekom različitih povijesno-društvenih okolnosti razvilo se i današnje poimanje, koje je ipak zadržalo prvotno značenje podnošenja u svojoj srži. No, je li tolerancija samo trpljenje različitosti, ili je ipak taj pojam kompliciraniji? Zahtijeva li taj pojam dublje istraživanje? Sve će se ovo pokazati kada počnemo postavljati pitanja koja se tiču tolerancije kao djelovanja, ali i utemeljenosti razloga koji do njega vode. Tijek povijesti tražio je nadogradnju pojmova koji se pokazuju nedostatnima u određenim okolnostima. Tolerancija kao vrijednost, nailazila je na sukobe mišljenja koji se tiču određenja, opravdanja, ali i ograničenja. Javljala se kao odgovor na postojeću situaciju, odnosa društva i pojedinaca, ali i politike prema pojedincu, u kojoj prošla rješenja nisu pokazala dostatne rezultate. Održivost tolerancije dodatno su poljuljali i paradoksi koji proizlaze iz pitanja o izvoru tolerancije i njezinim granicama, što pokazuje nemogućnost da se tolerancija promisli do kraja.

~
kursiv

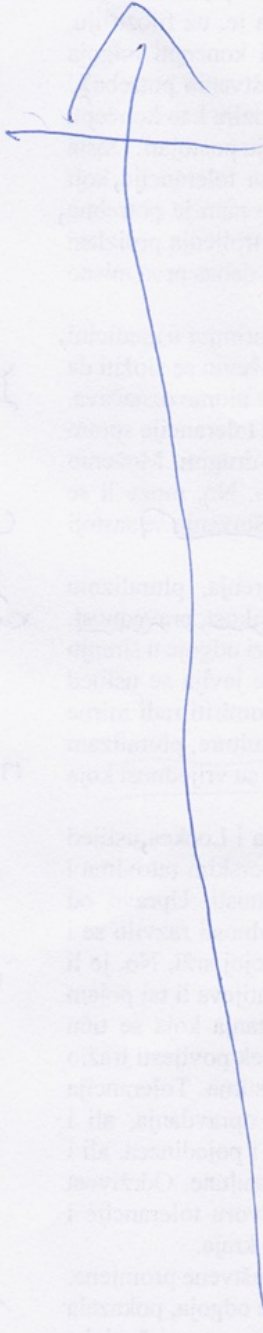
Y se bavi

Tolerancija, ali i odgoj prolaze svoju modifikaciju s obzirom na povijesno-društvene promjene. Filozofija odgoja, kao disciplina koja filozofskim načinom mišljenja sadržaja odgoja, pokazala je da je stalno propitivanje jedini način za napretkom čovječanstva. Odgoj kao razvoj čovjeka u njegovom punom svjetlu, treba biti ostvaren kao slobodno-stvaralački čin, a ukoliko mu je postavljena izvanjska svrha, tada više ne možemo govoriti o odgoju kao samosvrhovitom činu

~
Kursiv

— napredovanja

razvoja čovječnosti u čovjeku. Kako bismo mogli povezati, ali i razumjeti povezanost filozofije odgoja i tolerancije, potrebno je ući u dublje istraživanje obaju pojmova.

- povlake, umjesto zareza

1. Što je tolerancija?

Tolerancija, ili snošljivost, obilježena je kao vrijednost koja je širokim djelokrugom, odnosno upletenošću u gotovo sve životne sfere čovjeka, zadobila puno pozornosti u javnosti. Kao čest atribut modernog društva, čini se da je postala svojevrsni^m moralni^m kriterij^{em} pluralistički orijentiranog društvenog sustava, u kojemu su svim pojedincima zajamčene i zaštićene njihove temeljne slobode, i to međunarodnim pravnim dokumentima kakav je i Opća deklaracija o ljudskim pravima, usvojena i proglašena od strane Ujedinjenih naroda 1948. godine. No, svjedoci smo današnjih zbivanja koja nerijetko pokazuju da je tolerancija samo prividna vrijednost, ali i da su neka od temeljnih ljudskih prava, i nakon više od šezdeset godina od donošenja deklaracije, i dalje ugrožena. Najčešće, manjina jest ta koja posjeduje moć, te, i podnoseći egzistenciju većine, osigurava održanje aktualnog društvenog stanja. Moramo se složiti da je tolerancija i danas otvoreno pitanje, kao i u vrijeme prosvjetiteljskih umova poput Lockeja i Voltairea, koji su postavili temelje za razvoj vrijednosti koja se danas naziva tolerancijom.

Kao pojmovno određenje tolerancije, često se pojavljuje nenasilje ili prihvaćanje u pogledu nedjelovanja, a na području pravnog određenja tolerancija se odražava u pojmu »politički korektnog ponašanja«. Upravo ta višestruka sferna prisutnost zahtijeva razjašnjavanje onoga što je politička slika tolerancije i kojim se putem tolerancija razvila u ono što je danas, ali jednako tako istraživanje etičke utemeljenosti tolerancije kao vrijednosti, da bi ju se moglo predstaviti kao odgojnu komponentu, s obzirom da su odgoj i obrazovanje neizostavan dio društvene reprodukcije. No, što je uopće tolerantno djelovanje? Je li tolerancija danas samorazumljiv pojam, koji se često shvaća kao popuštanje i odustajanje? Ovo su samo neka od pitanja koja se moraju razmotriti prilikom zadiranja ispod površine koja je isplivala kao dio javnog diskursa. Tolerancija se dugo krila iza značenja podnošenja tjelesne neugode, no novo vrijeme stvara puno složeniju sliku pojma tolerancije.

Tolerancija se, u najširem određenju, smatra otvorenim stavom u pristupanju drugima koji se stavovima i mišljenjima razlikuju od nas. Prema definiciji Filipovića u *Filozofijskom rječniku*, tolerancija je stav snošljivosti spram tuđih uvjerenja i nazora koja se razlikuju od naših, ali se uvažavaju u skladu s građanskom slobodom javnog mnijenja.¹ Prema tome, tolerancija je postala dijelom društvene strukture koju čine slobodni građani. Osim političke sfere djelovanja, tolerancija u sebi ima sadržanu i moralnu, koja je najčešći razlog zagovaranja takvog djelovanja, ali s obzirom da je odgoj proces stvaranja stavova i uvjerenja, od njega borba za toleranciju treba i krenuti. Takvo određenje tolerancije postavlja zahtjev pluriperspektivizma u pristupu kritičkog sagledavanja karakteristika, ograničenja i potrebe važenja tolerancije u današnjem društvu.

Definicija tolerancije, kako ju UNESCO određuje glasi: *Tolerancija je poštivanje, prihvaćanje i cijenjenje bogatih različitosti svjetskih kultura, naših oblika izražavanja i načina na koji potvrđujemo našu ljudskost. Potiče ju znanje, otvorenost, komunikacija i sloboda mišljenja, savjesti i vjerovanja. Tolerancija je harmonija u različitosti.*² Upravo ovakav način određenja pojma tolerancije ideološki je prikaz vrijednosti koja čini različitost u slobodi mogućom i prihvaćenom od strane svakog pojedinca. Ali, ipak se možemo složiti da idealno stanje u pitanjima ljudskog roda, pogotovo onima gdje je ponuđen izbor, nije

¹ Vladimir Filipović, *Filozofijski rječnik*, NZ Matica Hrvatske, Zagreb 1989., str. 335.

² *Deklaracija o toleranciji* (1995): „Tolerance is respect, acceptance and appreciation of the rich diversity of our world's cultures, our forms of expression and ways of being human. It is fostered by knowledge, openness, communication, and freedom of thought, conscience and belief. Tolerance is harmony in difference.“

"0"

Kakva

II

OVA SE RECENICA DOVOLJNO PONAVLJA, KAO GORE, PROBajte JU MALO PREFORMU- LIKATI!

onih

BEZ KAZNAMA

ostvarivo. Upravo iz tog razloga što nam se, s jedne strane, "servira" onakva slika tolerancije koja je proglašena u Deklaraciji, a sam fenomen tolerancije kao djelovanja, koje proizlazi iz slobode, znanja i otvorenosti, možemo se složiti da često izostaje. Stvara se poteškoća razlikovanja između onoga što se samo naziva "tolerancijom" i onoga što tolerancija jest. Tolerancija je tijekom svoje transformacije nailazila na osporavanja koja proizlaze iz kritičkog sagledavanja krivih koraka prošlih koncepata. Upravo razvojem različitih poimanja tolerancije pokazuje se da je osuvremenjivanje tolerancije jedini način njezina održanja, ako se ona uopće može i treba održati.

Kao što je problem kod svih vrijednosti koje se tiču onog moralnog u čovjeku, tako i tolerancija nema univerzalno prihvaćeno značenje, te podliježe povijesno-društvenim okolnostima. U suvremenom društvu, potreba za tolerancijom javlja se uslijed globalizacijom uzrokovanih promjena, odnosno razlika koje su se morale pomiriti radi mirne koegzistencije građana. Različita religijska opredjeljenja, različiti sustavi i kulture, pluralizam koji se pojavio na svim područjima ljudskog djelovanja i mišljenja, zahtijevao je vrijednost koja će na afirmirajući način regulirati odnos različitosti. Upravo upletenošću tolerancije u više životnih sfera, postavljen je zahtjev za dubljim istraživanjem te vrijednosti. Kao vještina koja pripada pojedincima kako bi se olakšala njihova mirna koegzistencija, trebala bi biti primjenjena na svim područjima života upravo radi zajedničkog napretka. Paetzold tako smatra da je u pojmu tolerancije sadržano ipak nešto više od podnošenja ili pukog prihvaćanja, odnosno da tolerancija leži u sredini između punog prihvaćanja i dobročinstva.³

Prema mišljenju Trimarchi i Papeschi, značenje pojma tolerancije napredovalo je tijekom povijesti od „podnošenja neizbježnog većeg zla, pošlo se preko onoga o uzajamnosti i Voltaireova libertinskog poimanja, po kojemu je tolerancija građanska vrlina koju valja širiti, jer je jedina koja može svima osigurati dobrobit i uljudenost“.⁴ Prema tome, možemo vidjeti da je razvoj tolerancije krenuo s borbom za religiju kao osobni izbor koji proizlazi iz čovjekove svijesti o vlastitoj smrtnosti. Taj se razvoj nastavio kroz poimanje tolerancije kao recipročno određenog odnosa, što je brzo palo u vodu s obzirom na to da je tolerancija prije svega izbor, te se recipročnost ne može prikazati kao karakteristika tolerancije kao odnosa. Prema Č. Prema Marcuseu, uvjeti za stvaranje humanog društva, odnosno zaštita stanja od agresije i okrutnosti upravo su eliminacija nasilja i suzbijanje podčinjavanja.⁵ Količina prisutnosti prakticiranja jednakosti u društvu, za Marcusea, određuje funkciju i vrijednost tolerancije u društvu koja je sama sebi svrha jedino kada je riječ o općoj toleranciji⁶ što bi značilo da ju prakticiraju jednako i vladari i podanici. Opća tolerancija predstavlja takvu vrstu tolerancije koja nije definirana s obzirom na određeno društvo ili kulturu, nego je, kako i sam naziv kaže, njome obuhvaćen cijeli ljudski rod, a koju može ugroziti samo jedan krivi korak koji stvara mogućnost prijetnje za nacionalne interese. No, možemo li očekivati od svakog pojedinca da prihvati toleranciju (ako želi biti dio civiliziranog društva)? Naivno je i pomisliti, na temelju dosadašnjih povijesnih događanja, da će baš svaki pojedinac unutar društva prepoznati toleranciju kao vrijednost te ju prakticirati, što nas dovodi do zaključka da održanje opće tolerancije nije moguće. S obzirom na to, dolazimo do pitanja razlikovanja tolerantnih od netolerantnih, odnosno do pitanja ograničenja tolerancije tolerantnih prema netolerantnima. Ono što se javlja kao problem kod određenja granica upadanje je u paradokse koji otežavaju obranu tolerancije.

→ određen + ono + doista

I i j

— 28

5, 6

— kako + pojedinac

³Heinz Paetzold, »Promišljanje tolerancije«, Čemu, 1 (5/2003), str. 65-78.

⁴M. Trimarchi – L.L. Papeschi, »Od tolerancije do prihvaćanja različitosti«, Društvena istraživanja, 2 (2/1995), str. 321-329.

⁵Herbert Marcuse, »Represivna tolerancija«, Čemu, 10 (20/2011), str. 60-77. (prevela S. Bašić)

⁶Herbert Marcuse, »Represivna tolerancija«, str. 61.

1 r.

22

LD

kurziv

28

DER NIGDJE OVBODJE NE SPOMINJETE PREVODIOCE

Larsu

* je

Prema Tønderu, postoji pojmovna razlika, koja je vidljiva u engleskom jeziku, između *tolerance* i *toleration*. Pod pojmom *tolerance* krije se sposobnost za podnošenjem i trpljenjem, dok se pod *toleration* misli na institucionalni okvir pod kojim država pogoduje manjinama putem odvajanja crkve i države.⁷

Kako bi bolje razumjeli toleranciju, potrebno je proučiti karakteristike koje određuju toleranciju, kao i različite oblike u kojima se tolerancija pojavljuje, a onda i paradokse koji proizlaze iz pitanja o izvorima i ograničenjima takvog djelovanja.

1.1 Struktura pojma tolerancije

Koje karakteristike moraju biti sadržane u djelovanju, a da bi se ono moglo nazvati tolerantnim? Pitanje je to što ga je potrebno razjasniti odmah na početku, jer upravo iz strukture tolerancije proizlaze pitanja koja zadiru u dublje razmatranje pojma tolerancije.

Pitamo li se o dijelovima tolerancije, o tome kakvo je djelovanje u pitanju, dolazimo do zaključka da je riječ o odnosu subjekta, onog koji treba biti tolerantan, te objekta što ga se treba tolerirati. Pod objektom tolerancije najčešće se pojavljuju mišljenja, stavovi i uvjerenja, ali tolerirati se može i djelovanje, stoga možemo reći da se ovdje radi o podnošenju svih pitanja osobnog izbora. Pojam predrasude važno je spomenuti govorimo li o toleranciji, jer upravo iz predrasude, neodobravanja ili neslaganja s objektom, proizlazi tolerancija. Ukoliko neslaganje izostaje, tada ne može biti riječ o toleranciji, nego o slaganju ili sviđanju spram objekta. Tolerantno djelovanje potaknuto je neodobravanjem onoga drugačijeg, ali nakon odmjeravanja razloga za djelovanje, subjekt ipak odustaje, motiviran nekim višim razlogom.

Raul Raunić raščlanjuje toleranciju na tri sastavnice, od kojih je prva gore navedena, dakle tolerancija se temelji na aktivnom odnosu subjekta prema objektu.⁸ Aktivnost odnosa subjekta i objekta, kada govorimo o toleranciji, temelji se na odnosu subjekta prema objektu koji traži da njegov slobodan izbor, koji je u početku subjekt okarakterizirao kao sebi neprilagodan, ne bude točka na kojoj odnos završava. Ostajući otvoren da, unatoč svom neslaganju, sagleda prednosti i nedostatke što ga podnošenje objekta nosi, subjekt u tom trenutku izabire aktivan odnos. Upravo ta aktivnost odnosa čini razliku između tolerancije i indiferentnosti, odnosno nedostatka motivacije za stupanje u odnos, a u kojem odnosu je također objekt neslaganja početna točka. Često se može učiniti greška pri poistovjećivanju navedenoga, ali ono što je bitno kod tolerancije upravo jest odustajanje od djelovanja prema objektu nesviđanja, pri čemu se ne uklanja prvotna odbojnost, a ne kao što je slučaj kod indiferentnog stava, koji iz lijenosti dopušta ono što ujedno ne smatra ispravnim. Paetzold navodi da toleranciji ne možemo pripisati karakteristiku simetričnog odnosa, što znači da tolerantno djelovanje jednog pojedinca prema drugome ne vodi nužno tolerantnom djelovanju drugoga ka prvome.⁹ Upravo iz tog razloga javlja se potreba za definiranjem granica tolerancije, jer čemu tolerancija ako je ona primjenjiva i na one koji ju izričito negiraju i odbacuju kao vrijednost?

Tolerancija nije kao mogućnost pružena svima, što pojašnjava Raunić.¹⁰ On kao drugu sastavnicu tolerancije navodi moć, odnosno poriv da se uplićemo u živote drugih nad kojima moramo imati moć da bi naše djelovanje moglo biti nazvano tolerantnim. Moć se, unutar strukture tolerancije, očituje u mogućnosti (izbora) da se djeluje protiv objekta, a u skladu s početnom točkom, predrasudom ili neslaganjem. Polić također smatra toleranciju izrazom moći, jer tek prema onima spram kojih imamo moć možemo biti tolerantni.¹¹ Ovim određenjem

⁷ Lars Tønder, »Toleration Without Tolerance«, u: *Political Theologies*, Fordham University Press, New York, 2006., str. 327-340.

⁸ Raul Raunić, »Etička, odgojna i politička vrijednost tolerancije«, u: *Filozofija i odgoj u suvremenom društvu*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006., str. 270.

⁹ Heinz Paetzold, »Promišljanje tolerancije«, str. 66.

¹⁰ Raul Raunić, »Etička, odgojna i politička vrijednost tolerancije«, str. 271.

¹¹ Milan Polić, »Paradoks tolerancije – Vuk-Pavlović prije Poppera«, *Prilozi* (47-48/1998), str. 187.

tolerancije, Polić želi razgraničiti toleranciju, kao dobrovoljno trpljenje štete, od trpljenja onoga što nemamo izbora ne-trpiti. No, znači li to da tek posjedovanje moći donosi mogućnost izbora između tolerancije i njezine suprotnosti, a da nedostatak moći čini prihvaćanje društvene zbilje jedinim izborom?

Treća karakteristika koja označuje toleranciju obveza je subjekta na suzdržavanje od prisilnog uplitanja u život drugih. Prema Beckeru, nužan uvjet za tolerancijom sadržan je u procjeni rizika za vlastiti moral. To znači da, ukoliko se subjekt odluči za toleranciju, on smatra da se dopuštanjem drukčijeg stajališta ne stvara prijetnja njegovu stajalištu.¹² Ovaj treći dio tolerancije možemo opisati kao vaganje razloga koji potiču djelovanje koje će negirati objekt tolerancije, s druge strane, razloga koji se tiču prednosti suzdržavanja od djelovanja, što se tada naziva tolerancijom.

Forst također detaljno ulazi u analizu koncepta tolerancije, te ga raščlanjuje na tri komponente koje naziva ~~komponentama~~ komponentama prigovora, prihvaćanja i odbacivanja.¹³ Uloga prve komponente upravo je prigovor kao početak procesa tolerancije koje je potaknuto neslaganjem subjekta s objektom tolerancije, te, bez ovog dijela, možemo govoriti samo o indiferentnim i podržavajućim djelovanjima. Ovu komponentu možemo povezati s predrasudom koja drži subjekt na sigurnoj distanci od objekta tolerancije. Takav odnos temelji se na unaprijed određenoj slici onoga što objekt jest, a koja je produkt heteronomije i ne temelji se na poznavanju objekta niti na njegovu kritičkom razmatranju.¹⁴ Horton također navodi da tolerancija proizlazi iz neodobravanja, odnosno moralnog prigovora ili onoga što se proteže van moralnog, iz pukog nesvidanja objekta.¹⁵ Druga komponenta u ulozi je držanja ravnoteže prve, pružajući pozitivne razloge koji se odmišljavaju s negativnim razlozima koji su proizvod prvotno navedenog negativnog vrednovanja spram objekta tolerancije. Ovu komponentu možemo povezati s razumom jer ono što se događa u, nazovimo to, »procesuiranju tolerancije i tolerantnog djelovanja«, upravo je odmišljanje *pro et contra*, razloga koji proizlaze iz pitanja poput moralnog osjećaja, zaštite vlastite sigurnosti i vlastite slobode, ali i humanosti, koji stoje nasuprot iracionalno utemeljenim predrasudama, diskriminacijama i podcjenjivanjima. Treća komponenta, a Forst ju naziva »komponentom odbacivanja«, predstavlja granicu tolerancije koja se nalazi ondje gdje su razlozi za odbijanje nadjačali razloge za prihvaćanje.¹⁶ Dakle, za toleranciju, potrebno je početno neodobravanje, neslaganje sa osobnim izborima onog Drugog u koje odlučujemo ipak ne zadirati sve dok ne ugrožavaju našu slobodu izbora. Ali, na temelju čega se donosi ta odluka, je li ona produkt moralnoga u čovjeku ili potreba za tolerancijom može proizlaziti tek iz nekakve korisnosti?

1.2 Načini opravdanja tolerancije

Nakon što smo toleranciju okarakterizirali kao proces, aktivan odnos subjekta koji, imajući moć da djeluje na objekt u skladu s predrasudom, iz nekog razloga odluči biti tolerantan, te objekta koji želi na ovaj način potvrditi svoju slobodu, slijedi pitanje upravo o izvoru razloga, odnosno načinu opravdanja tolerancije. Koristimo li razum, moral ili nešto treće kao opravdanje tolerancije?

Becker je mišljenja da »toleranciju iskazuje samo onaj tko je spreman za odmišljanje između suprotstavljenih normi svoga morala«, a pritom razloge za toleranciju dijeli na moralne i

¹²Werner Becker, »Razmišljanje o toleranciji«, *Politička misao*, 32 (3/1995), str. 128.

¹³Rainer Forst, »Toleration«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2012; preuzeto sa: <http://plato.stanford.edu/entries/toleration/>

¹⁴ »Predrasuda je sud o nečemu stvoren unaprijed bez dovoljnog poznavanja predmeta i bez njegova prethodnog kritičkog razmatranja«, (Filipović, 1989:263) u: V. Filipović, *Filozofijski rječnik*, str. 263.

¹⁵ John Horton, »Toleration as a Virtue«, *Toleration: An Elusive Virtue*, Princeton University Press, 1996., str. 29.

¹⁶Rainer Forst, »Toleration«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

korisnoracionalne.¹⁷ Prema tome, odustajanje od djelovanja prema objektu, koji²⁰ promatramo kao neispravan, može proizlaziti iz moralnih normi subjekta, ili pak iz prednosti što ih tolerancija donosi.

Raunić navodi podjelu na opravdanja egoističnim, spoznajnim i moralnim razlozima unutar kojih se razlikuju struje mišljenja, što opet pokazuje komplikacije koje proizlaze iz pitanja tolerancije. Egoist zbog očuvanja vlastitih interesa vidi izlaz u toleranciji, jer pri nametanju vlastitog načina života drugima, nailazi na otpor, te se pojavljuje strah za njegovu sigurnost. Raunić smatra da ovdje nije riječ o toleranciji kao vrlini, nego kao političkoj, odnosno javno-moralnoj vrlini. Klasični utilitarizam pokušava opravdati toleranciju načelom prevladavanja zbroja dobrog nad zbrojem zla, što je neodrživo upravo zbog negiranja individualnosti osoba i preraspodjeli zadovoljstava unutar skupina.¹⁸

Opravdanje spoznajnim razlozima, unutar kojega se, prema Rauniću, razlikuju struja metaetičkog skepticizma i struja umjerenog stava o nesavršenosti ljudske prirode, oslanja se na nedostatke čovjekova spoznajnog aparata kada je riječ o moralnom sudu. Metaetički skepticizam opravdava toleranciju tvrdnjom da „moralni sudovi nisu i, po naravi stvari, ne mogu biti opravdani“, što rezultira pojavom metaetičkog relativizma, a iz kojega se onda izvode etički relativizam i subjektivizam. Za toleranciju to znači da ona kao mogućnost proizlazi iz subjektivno propisanih razloga te kao takva nema čvrste temelje koji su univerzalno prihvaćeni. Druga struja toleranciju opravdava nesavršenošću ljudske spoznaje, smatrajući da do nekih spoznaja ne možemo doći zbog nedovršenosti ljudske prirode, stoga sve dok ne dodemo do apsolutne istine, nije opravdano progoniti ljude zbog drugačijeg stava.²⁰ Upravo radikalni oblici relativizma i subjektivizma ono su što se zamjera spoznajnom opravdavanju tolerancije, jer ako pojedinac ne može doći do apsolutne istine, preostaje mu jedino naći svoju, kao i svakom drugom pojedincu. Problem koji proizlazi iz ovakvih poimanja izvora morala, upravo je smatranje te „osobne istine“ apsolutnom, što vodi do stava da sve ostale istine nisu održive, te se stoga gubi svaki smisao tolerancije.

Treća skupina razloga u opravdanju tolerancije jesu moralni razlozi, odnosno etičko opravdavanje tolerancije kao vrline. Raunić postavlja zanimljivo pitanje o tome ima li tolerancija, kao vrlina koja treba pomiriti različite svjetonazore, ali i kao etička koncepcija, dovoljno autoriteta da se kao takva ostvari u društvu.²¹ Ovime se želi ispitati stabilnost temelja u određenju tolerancije kao vrline, odnosno moralne kategorije koja, ako se temelji na moralu, a moral se razlikuje na kulturnoj razini, u pluralističkoj slici svijeta nema jasno izražen kriterij kojim se određuje. Kant, kao predstavnik moralnog opravdanja, ali prije svega kao filozof koji je svojom etikom učinio veliki korak prema razumijevanju moralnih principa, pa tako i tolerancije, kao jedini kriterij, univerzalan i apsolutno važeći, uvodi pojam moralnog zakona.

„Predmetom poštivanja i prema tome zapovijedi može biti samo ono što je skopčano s našom voljom samo kao osnova, ali nikada kao učinak, što ne služi mome nagnuću, nego ga nadjačava, ili što bar posve isključuje njegovu pretegu kod izbora, dakle sam zakon za sebe.“²² Upravo ovakav zakon djelovanja traži se u pitanju tolerancije i njezina izvora u čovjeku, što prema Kantu jedino može biti moralni zakon. Opravdanje tolerancije moralnim razlozima, ili Kantovim moralnim zakonom, najbliže je shvaćanju onoga što bi tolerancija trebala biti, ali smo svjedocima da često kao djelovanje izlazi van svoje definicije.

¹⁷ Werner Becker, »Razmišljanje o toleranciji«, str. 128.

¹⁸ Raul Raunić, »Etička, odgojna i politička vrijednost tolerancije«, str. 272.

¹⁹ Isto, str. 275.

²⁰ Isto, str. 276.

²¹ Isto, str. 277.

²² Immanuel Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, Igitur, Zagreb 1995., str. 22.

1.3 Koncepti tolerancije

Koncepti tolerancije predstavljaju upravo sistemski sklop tolerancije koji je odraz okolnosti u društvu. Različiti politički sistemi i napredovanje u svijesti o slobodi stvarali su koncepte u kojima se tolerancija tumačila sukladno potrebama društva, ali prije svega države koja je sebi uzela zadatak zaštiti svojih građana.

Forst navodi da je bitno razlikovati koncepte tolerancije radi razumijevanja povijesnog napredovanja značenja. Prema Forstovom *permisivnom konceptu*, tolerancija je odnos između većine ili manjine, smatrajući pod većinom predstavnike, nazovimo to tako, „ispravnog ponašanja“, te manjine u smislu onih različitijih, odnosno neispravnog ponašanja. Ovaj koncept, kao što i sam naziv govori, toleranciju razumijeva kao dopuštanje određenih razlika od strane većine, ali uz uvjet prihvatanja njihove dominantne uloge od strane manjine, te ograničenje toleriranog ponašanja unutar privatnog područja. Stoga možemo reći da je ovdje jedan od temeljnih uvjeta tolerancije upravo snaga autoriteta većine. Također možemo reći da je tolerancija moć kojom većina, samo ukoliko se ni na koji način ne osjeti ugroženom od strane manjine, propisuje kriterije pod kojima će dopuštati ono što ne smatra ispravnim, odnosno uvjete ostvarenja tolerancije u praksi. *Koncept koegzistencije*, kako ga Forst naziva, nastaje kao permisivni iz pragmatičnih razloga koji imaju za cilj ukloniti nepotrebne prepreke, poput sukoba mišljenja, na ostvarenju cilja pojedinca, odnosno kako bi se, na neki način, osigurala društvena stabilnost. Pomak od prvog koncepta ostvaruje se u različitom poimanju subjekta i objekta tolerancije, bolje rečeno njihovih odnosa moći i prestanka autoriteta kao jednog od uvjeta koji su bili postavljeni u Forstovu permisivnom konceptu. Kao što i sam naziv kaže, ovaj koncept poima toleranciju kao vrijednost koja će uspostaviti koegzistenciju i pomiriti različitosti, što bi pojedincima olakšalo ostvarenje njihovih životnih ciljeva. Forst također vidi poteškoće u očuvanju na ovaj način razumijevane tolerancije, upravo prebacivanjem fokusa s većine na pojedinca kao takvog i ukidanjem dominancije autoriteta, što može dovesti do grupiranja moćnijih koji ne prihvaćaju toleranciju kao vrijednost koja im ide u prilog. Poštovanje, kao izraz kultiviranog čovjeka, jedna je od važnih društvenih vrijednosti što pokazuje i treći Forstov koncept, *koncept poštovanja*. Ovaj se koncept oslanja na recipročnost odnosa poštovanja među pojedincima koji, iako se razlikuju u etičkim pogledima, jedni druge ipak poimaju kao jednake, u političkom i moralnom smislu, što znači da je za ovaj koncept tolerancija vrijednost koju mogu prihvatiti svi jednako, bez obzira na kulturalnu raznolikost zajednice. Forst u razradi ovog koncepta dolazi do razlikovanja jednakosti kao *formalne i kvalitativne*. Formalna jednakost temelji se na podjeli između privatnog i javnog područja djelovanja, odnosno života pojedinca. Da bi se očuvao mir i zaštitila temeljna politička prava svakog pripadnika društva, ono što se očituje kao razlika, bilo na etičkoj ili kulturalnoj razini, mora se zadržati unutar područja privatnog, kako pod prijetnjom konflikata ne bi bilo ugroženo funkcioniranje javnog područja. Kvalitativna jednakost, ipak, predstavlja pomak prema prihvaćanju različitosti kao bitno određujućeg elementa svakog pojedinca, ako je izražen u mjeri u kojoj može proizvesti recipročan odnos poštovanja. Forst navodi da „*socijalna i politička jednakost i integracija tako se smatraju kompatibilnima s kulturnim razlikama – unutar određenih (moralnih) granica reciprociteta*“²³ *Koncept procjene*, razumijevanje tolerancije podiže na novu razinu u usporedbi s prethodnim konceptom poštovanja, s obzirom na to da zahtijeva ne samo nadilaženje puke moralne i političke jednakosti nego ujedno zahtijeva svojevrsnu etičku procjenu za vjerovanja drugih. Takva procjena rezultira pridavanjem određene etičke vrijednosti stavovima i vjerovanjima koja se razlikuju od naših, iako ih u cjelini ne možemo ocijeniti apsolutno prihvatljivima.²³

Paetzold, prema Walzeru, u »Promišljanju tolerancije« navodi pet oblika tolerancije što pruža pregled razvoja tolerancije unutar različitih društvenih uređenja.²⁴ Stari Rim primjer je

²³Rainer Forst, »Toleration«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*

²⁴Heinz Paetzold, »Promišljanje tolerancije«, str. 67-70.

bold + karziv

navod-
nici

SPEDNJE
povlake
umjesto
zavreza

128

128

L & J

1 - R.
1 - H.

? Provjerite, nije li možda

Walzer PAETZOLD 11 ??

25 - valjda ide gore, kad
dođe nema
znakova 9
navodnog

multinacionalnog carstva gdje se tolerancija pojavljuje na temelju pripadnosti nekoj grupi, što je bilo obvezno, a sadržajno se odnosi na nacionalno-religijske razlike. Međunarodno društvo država temelji se na prihvaćanju, koji se očituje u odnosu reciprociteta u pitanju suvereniteta. Takav oblik tolerancije podrazumijeva prihvaćanje samostalnosti sve dok je to prihvaćanje obostrano i dok se ne zadire u pitanja „unutar granica“, osim ako je u pitanju pomoć u vidu obrane od nasilnog kršenja ljudskih sloboda ili zaštite ljudskih života. Konsocijalnost se odnosi na države dvaju ili triju naroda, a vladajuća ideja koja podupire toleranciju, ideja je približne jednakosti koja korigira međusobne odnose bez primjene sile. Tek se s uređenjem državnacije, fokus tolerancije prebacuje s grupe na pojedinca. U ovom obliku uređenja pojedinci dijele, odnosno sudjeluju u stvaranju zajedničkog kulturnog prostora koji doprinosi stvaranju osjećaja zajedništva bez obzira na etničke ili prvotne kulturalne razlike, što pogoduje razvoju tolerancije. Problem koji se javlja prilikom obrane tolerancije u ovom obliku uređenja jest nadziranje autoriteta koji prate, ne više grupe nego „dobrovoljna udruženja“ u kojima je brojnost članova ograničena s obzirom na mogućnost individualiziranja doktrina grupe. Obrazovanje, kao važan dio kulturne reprodukcije, ima bitnu ulogu u održanju zajedništva i osjećaju pripadnosti, čime se, na razini javnog prostora države, razlike zamjenjuju zajedničkim kulturnim prostorom su-djelovanja. Kant se u *Pravno-političkim spisima* dotiče pojma obrazovanja smatrajući ga unaprijeđenjem razuma²⁵; no znači li to da obrazovan čovjek mora prihvatiti i prakticirati toleranciju potaknut intrinzičnim osjećajem poštovanja ljudskosti u svakoj osobi ili, pak, obrazovanje u korelaciji s tolerancijom daje samo privid tolerancije iz nekih pragmatičnih razloga?

Imigracijsko društvo, kao posljednji oblik što ga navodi Walzer, prožet je velikim brojem kulturnih varijacija, ali usprkos tome nastavlja brigu za pojedinca potičući toleranciju osobnih odabira, u čemu možemo prepoznati suvremeno tumačenje značenja tolerancije. Oblik tolerancije kakvu zahtijeva imigracijsko društvo, zbog velikog broja različitosti, ne smije si dopustiti priklanjanje ijednoj strani, stoga načelo jednakosti preuzima ulogu osiguravanja tolerancije na javnom području. Muldoon²⁶ smatra da se pojam moralne dužnosti prema drugome teško održava u mnogobrojnoj i sve većoj različitosti kulturno-vrijednosnih sustava.²⁶ Brojne različitosti na svim područjima koja se tiču osobnih izbora, povećavaju kvantitetu onoga što se treba tolerirati, a to može dovesti do indiferentnosti pojedinaca i krivog shvaćanja tolerancije.

1.4 Paradoksi tolerancije

Toleranciju, kao vrijednost, teško je ograničiti s obzirom na to da se svaka obrana tolerancije referira na prihvaćanje drugoga kao osobe, ali istovremeno ne daje apsolutno prihvatljivu utemeljenost s obzirom na to da se prisila ne smatra odlikom tolerancije. Kao fenomen moralnog u čovjeku, tolerancija vodi u pitanja koja se pokazuju potrebnima s obzirom na onu definiciju koja ju prikazuje u ideološkom svjetlu, dok u praksi primjećujemo da ne postoji samo jedna strana medalje. Paradoksalnost tolerancije sastoji se u pitanjima kojima se želi ispitati mogućnost održanja tolerancije, kao i situacijama u kojima tolerancija pada u teškoće vlastitog određenja. Tako je, prema Žižeku, najčišći oblik paradoksa tolerancije upravo pitanje njezinog ograničenja naspram netolerancije.²⁷ Kojom je to granicom ona određena, s obzirom da granica svakako mora postojati da ne bi došlo do ugroženosti same tolerancije. Forst navodi tri paradoksa, koja su u poveznici s tri uvjeta tolerancije,²⁸ koje naziva paradoksima *tolerantnog rasista, moralne tolerancije i povlačenja granica*.²⁹ Sam naziv paradoksa tolerantnog rasista, u

²⁵Immanuel Kant, *Pravno-politički spisi*, Politička kultura, Zagreb

²⁶Muldoon, R., Borgida, M., Cuffaro, M., »The Conditions of Tolerance«, *Politics, Philosophy & Economics*, 11 (3/2011), str. 323.

²⁷Slavoj Žižek, *O nasilju*, Ljevak, Zagreb 2008., str. 108-109.

²⁸Prigovor, prihvaćanje i odbacivanje.

²⁹Rainer Forst, »Toleration«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*

čnosti

~ kurziv

L 28

U; 25

~ tako
- potu -
narodni

~ bold + KURZIV

- a
- a što
se

- GODINA ?

- R.

povezanosti s komponentom prigovora, primjećujemo da sadrži kontradiktornost, jer kako rasist, prema čijemu je mišljenju jedna rasa u odnosu superiornosti prema drugoj, može i u jednom trenutku te rasne diskriminacije biti tolerantan. Ovdje Forst nudi rješenje, ne u toleranciji, nego u prevladavanju rasističkih uvjerenja, koja ne smiju imati utemeljenje u iracionalnim predrasudama ili mržnji. Možemo li, na temelju navedenog rješenja, zaključiti da se pojedinci koji provode neki od oblika diskriminacije – čije utemeljenje leži u iracionalnim predrasudama ili mržnji – uopće ne moraju pitati da budu tolerantni? Paradoks što ga Forst navodi u povezanosti s uvjetom prihvaćanja jest paradoks moralne tolerancije koji proizlazi u slučaju da se razlozi i prvotnog prigovora i prihvaćanja mogu karakterizirati kao moralni. U tom slučaju, dolazi se do problema moralne obveze, kojom je vezana tolerancija, da se tolerira ono što je moralno pogrešno. Forst rješenje ovog paradoksa vidi u razdvajanju moralnih razloga na one višeg i one nižeg reda, te na taj način postavlja temelje za ograničenje tolerancije. Dakle, ako se nešto smatra lošim iz moralne perspektive, a moralna nam obveza nalaže da ono što se smatra lošim, zbog onog „ispravnog“ zahtijeva toleranciju, kako postaviti granicu koja će spriječiti ugroženost vlastitog moralnog stajališta? Paradoks moralne tolerancije možemo sadržajno povezati s onim što Žižek naziva paradoksom superega: „Što se više pokoravaš onome što Drugi zahtijeva od tebe, to postaješ u većoj mjeri kriv.“³⁰ Legutko, kao i Žižek, primjećuje mehanizam samoostvarenja sve veće potražnje tolerancije, odnosno pomicanje granica tolerancije jer „što svijet postaje tolerantiji, to veći broj ponašanja može biti smatran nedopustivom formom diskriminacije, pritiska ili dominacije.“³¹ Kako je u biti čovjeka očuvanje ljudskog roda, tako i generacije odgovaraju za budućnost novih naraštaja koji nasljeđuju kulturnu stvarnost. Tolerancijom onoga što je već pokazano štetnim za očuvanjem čovječanstva, prihvatimo li ga i u najmanjoj mjeri, stavljamo u nepovoljan položaj buduće generacije, od kojih će se zasigurno tražiti samo veća mjera tolerancije. Kako se onda pojedinci koji prihvaćaju toleranciju kao vrijednost imaju odnositi spram pojedinaca koji ju ne prihvaćaju? Ova se pitanja odnose na postavljanje granica tolerantnom djelovanju, što se tiče Forstovog trećeg paradoksa. Temeljna odrednica tolerancije u ovom paradoksu jest *recipročnost*, te ukoliko recipročnosti nema, iz toga može samo proizaći zaključak da za one koji toleranciju ne priznaju, niti oni tolerantni ju ne bi trebali primjenjivati na grupu netolerantnih. No, upravo se ovdje i javlja problem takvog ograničenja, jer ukoliko se na ovaj način poima tolerancija, možemo li ju uopće nazivati tolerancijom? Popper također smatra da neograničena tolerancija nije održiva, čak naprotiv, smatra da se neograničavanjem tolerancije, ona sama negira.³² „Zato bi trebalo, u ime tolerancije, zahtijevati pravo da se ne toleriraju oni koji nisu tolerantni. Trebalo bi da imamo pravo zahtijevati da se svaki pokret koji propovijeda netoleranciju stavi izvan zakona i da huškanje na netoleranciju i proganjanje smatramo kriminalom, na isti način na koji smatramo da je kriminal huškanje na ubojstvo, otmicu ili oživljavanje trgovine robljem.“³³ Toleranciju je, ako je moguće, potrebno jasno ograničiti, što navodi i Popper, iz razloga mogućnosti postojanja onih koji toleranciju neće prihvatiti, čime bi neograničenje ugrozilo one koji toleranciju prihvaćaju kao vrijednost, ali bi upitnim postalo i održanje takve tolerancije. Becker, također, navodi da: „Moraju postojati granice tolerancije jer »supstancijalni« pojam tolerancije isključuje netoleranciju.“³⁴

na

graficki
izdvijti
citat
MANOM
SLOBOM

povlatke,
a ne
zarezi
+ ime
" "
5 novi
redak

↑
ovdje
POLU-NARODNICI
- kakor
" m

³⁰Slavoj Žižek, *O nasilju*, str. 97.
³¹ Risard Legutko, »Razmišljanje o toleranciji«, *Mostovi*, 109 (1997.), preuzeto sa:
<http://www.yurope.com/zines/mostovi/arhiva/97/109/10907-1.html>
³² Karl R. Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, 1998., str. 349: „Ako neograničenu toleranciju proširimo čak i na one koji nisu tolerantni, ako nismo pripremljeni da branimo tolerantno društvo od žestokih napada onih koji nisu tolerantni, onda će tolerantni, a s njima i tolerancija biti uništeni.“
³³ Karl R. Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, str. 349.
³⁴ Werner Becker, »Razmišljanje o toleranciji«, *Politička misao*, 32 (3/1995.), str. 138.

-k.
-w.

11
za ovo djelo treba navesti izdavača i GRAD!

Znači li to da nam tolerancija nije ni potrebna? Jer ako postoje ^{to se ne može sa sigurnošću negirati, pojedinci koji ne smatraju toleranciju poželjnom i validnom, znači li to da bi trebali i tolerantni u odnosu prema tim pojedincima posve odbaciti toleranciju? Ili to može značiti da nam tolerancija ne bi trebala kao vrijednost posebnog naziva da cijenimo vrijednosti kao što su istina, poštenje, pravda ili pak jednakost unatoč silnoj različitosti?}

graničje

1.5 Povijesni razvoj pojma tolerancije

Kako je tolerancija ovisna o raznim čimbenicima i vremena i prostora, tako je svako društveno uređenje primorano, ukoliko sadrži pojam tolerancije kao političko-društvenu vrijednost, jasno označiti granice koje odvajaju toleranciju od njezine suprotnosti. Razvoj tolerancije pokazao se ovisnim ponajprije o sastavnici moći, odnosno njenoj preraspodjeli unutar društva. Raunić tvrdi da su povijesni sukobi o problemu tolerancije u društvu „povezani s kulturnom preobrazbom tradicionalnih u moderna društva, odnosno s preobrazbom monističke u pluralističku sliku svijeta“³⁵

Kurziv + BOLD

povlake umjesto zarca

11 85

Nakon tri stoljeća progona kršćana u Rimskom Carstvu, javlja se prvi korak prema toleranciji, iako je Milanski edikt kojim su okončani progoni, imao za svrhu mir i jačanje Carstva. Stoga se tolerancija ovdje može shvatiti samo u smislu ispunjenja političke svrhe. No, Milanski edikt samo je pokazao da se politički proglašen zakon, a koji je usmjeren na ono moralno u čovjeku, može odraziti samo u pogledu na čovjeka kao građanina, a nikako ne može kontrolirati kompoziciju moralnog zakona u čovjeku. Jer, kao što Kant kaže, pravni zakon mora se podrediti moralnom zakonu. Prema tome, pogledamo li kasniji razvoj, zajedno s uzrocima i društvenim stanjem, uvidamo da oštra borba, posebice prosvjetitelja, za religijskim oblikom tolerancije, proizlazi iz krvavih vjerskih ratova koji su posljedica fanatizma. Prema Siniju, nakon religije tolerancija se širi u političku sferu kao opreka političkoj netoleranciji i apsolutizmu, a tek nedavno dobiva generalno značenje.³⁶ Raunić također navodi da se tek usponom individualizma i liberalizma model religijske tolerancije razvio u individualnu slobodu savjesti, što je dovelo do današnjeg oblika liberalne tolerancije.³⁷ Pravi je procvat tolerancije, što je i dovelo do današnjeg shvaćanja, počeo s prosvjetiteljstvom, razdobljem u kojemu počinje borba za upotrebom razumskih principa u dolasku do istine. Filozofi poput Lockeja i Voltairea, koji su neizbježni želi li se doći do razumijevanja razvoja tolerancije, oštro osuđuju vjerske ratove i progone pozivajući na toleranciju. Locke pitanje religijske tolerancije rješava ograničavanjem područja privatnog i javnog, zaštićujući ono privatno, poput pitanja religije, u ovom slučaju, od državne vlasti.³⁸ Raunić navodi da se Lockeova obrana tolerancije temelji na „moralnom, socijalnom i političkom subjektivitetu“ kontroliranjem područja koje leži van državnih ovlasti.³⁹ Razdvajanjem civilnog i religijskog područja, Locke želi pokazati da se nikakvim oblikom prisile ne može čovjeka natjerati da mijenja svoje vjerovanje, te je stoga neprimjereno da država posjeduje ovlasti nad građanima propisujući religijske stavove. Argument kojim jasno daje do znanja da država ni na koji način ne smije (i ne može) kontrolirati pitanje religije, upravo je taj da pridruživanje nekoj od vjerskih zajednica pod nagovorom države ne može biti put ka pravom cilju nijedne od religija ukoliko izostaje pristanak vlastitog uma. Prema tome: „Sav život i moć prave religije sastoji se u unutarnjem i punom nagovoru uma; a vjera nije vjera bez vjerovanja.“⁴⁰ Smatrajući crkvu slobodnim i dobrovoljnim dijelom društvene strukture, Locke navodi da kraj vjerskih društava počinje javnim obožavanjem Boga, koje

njezina

1 izv

prema izdvojenju vjrat citat na ovom mjestu

L 28

³⁵Raul Raunić, »Etička, odgojna i politička vrijednost tolerancije«, *Filozofija i odgoj u suvremenom društvu*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006., str. 282.

L 50

³⁶Carlo Sini, »The Philosophical grounds of Tolerance«, *Philosophica*, 66 (2/2000), str. 99.

T-R

³⁷Raul Raunić, »Etička, odgojna i politička vrijednost tolerancije«, str. 270.

³⁸John Locke, *Pismo o toleranciji*, str. 13, preuzeto sa: <http://snv.hr/file/attachment/file/pismo-o-toleranciji.pdf>

R

³⁹Raul Raunić, str. 281-282.

⁴⁰John Locke, *Pismo o toleranciji*, str. 14.

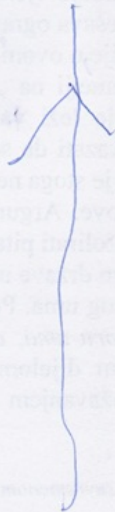
»Etička, odgojna i politička vrijednost tolerancije«

18 I razmak

-J.

javnim sredstvima žele postići ono što se naziva „vječnim životom“. Locke opravdanje tolerancije izvodi iz pragmatičnih, spoznajnih, teoloških i moralnih razloga, prema kojima čovjekova nedovršenost ne dopušta spoznaju apsolutne istine po pitanju religija, te se ona može prihvatiti samo pristankom uma, što dovodi do zaključka da progoni radi religijskog opredjeljenja nemaju opravdanja. Locke ipak više odlazi u političku sferu, dok Voltaire u *Raspravi o toleranciji* rješenje vidi u razumu: „Taj je razum blag, human, potiče na opraštanje, suzbija neslogu, jača vrlinu, čini poželjnim pokoravanje zakonima, još i više nego što ih sila podržava.“⁴¹ Voltaire nam u navedenom djelu jasno daje do znanja koje su posljedice fanatizma u pogledu religije (iako se možemo složiti da fanatizam u bilo kojem obliku nije poželjan). Ono što se u doba prosvjetiteljstva razumijeva pod pojmom suprotnom toleranciji upravo je primjena nasilja jednih religijskih grupa nad drugima, što ne proizlazi iz samog nauka religije, nego upravo iz onoga što Kant naziva „samoskrivljenom nepunoljetnosti razuma“⁴², onoga što se tada očituje u fanatizmu. Do danas, nije se puno toga promijenilo, s obzirom da kako se tolerancija širila kroz sve sfere društvenog života, nasilje je također mijenjalo oblike. Tako je počelo prikrivanje nasilja, prelaska iz vjerske diskriminacije u neki drugi oblik koji se manifestirao na ipak malo manje vidljiv način nego, recimo, u doba prosvjetiteljstva. Napretkom do liberalizma, koji zagovara slobodu pojedinaca, tolerancija je oblikovana iz prosvjetiteljske tendencije u političku vrijednost. Problem je to na koji nailazi liberalizam u pogledu tolerancije, primjećuje Krivak, navodeći da „liberalna tolerancija prihvaća folklornog drugog, lišenog svoje supstancije dok svaki realni drugi biva instantno denunciran zbog svoje fundamentalizma“⁴³. Možemo li takvo stanje nazvati cenzurom onoga izvan okvira? Liberalizam proklamira toleranciju kao vrijednost, ali ipak se čini da ostaje unutar političkih okvira. Znači li to da se trebamo stopiti s masom i odreći se jednog dijela sebe, da bi, s druge strane, uopće imali mogućnost zadržavanja sebe i svoje jedinstvenosti kada se nalazimo u svoja četiri zida?!

Je li prema tome tolerancija lažna vrijednost, s obzirom da, s jedne strane, podržava pluralizam i multikulturalizam, dok s druge strane praksa pokazuje da postoji određena mjera asimilacije koja se mora ispuniti prije početka važenja tolerancije?

⁴¹Voltaire, *Rasprava o toleranciji*, Utopija, Beograd 2005., str. 31.

⁴²Immanuel Kant, *Pravno-politički spisi*, str. 35.

⁴³Marijan Krivak, *Biopolitika, Anti-Barbarus*, Zagreb 2007., str. 13.

GRAFIČKI
IZVOD
CITAT
(MARIJAN
KRIVAK)

1

5,

5. 43

5

ne trebaju navodnici

2. Filozofija i odgoj

Odgoj kao proces čovjekova razvoja, kako intelektualnog i moralnog tako i društvenog, zauzima važno mjesto u održanju ljudskog roda. Čovjek se rađa bespomoćan (što se najviše očituje u njegovoj fizičkoj pa onda i psihičkoj nemoći da brine o sebi) i njegove se mogućnosti tek trebaju ostvariti. Pod cjelovitim razvojem misli se na usvajanje znanja na intelektualnoj razini kao i vještina utemeljenih na znanju, prihvaćanje moralnih vrijednosti, ali i razvoj sposobnosti prosuđivanja i stvaranja stavova, odnosno formiranje crta osobnosti. No, je li odgoj samo usmjeravanje, ili je on zadiranje u ono najprivatnije, čovjekovu osobnost, da ju oblikuje u materijal podoban za preuzimanje već određenih društvenih uloga?

Filozofija na sebi svojstven način propituje sva temeljna pitanja odgoja, krenuvši od same biti odgoja, sve do metoda i sadržaja kojima se danas bave edukacijske znanosti, uključujući pedagogiju. Filozofija je pronašla svoje mjesto u razmatranju pitanja odgoja još od vremena antike, a to je mjesto iznova potvrđivala tijekom povijesti pružajući nove uvide na temelju kritičkog promišljanja postojećih koncepata odgoja. „Upravo je zadatak filozofije – posebno kao filozofije odgoja – da promišljajući bit odgoja kritički osvjetli mogućnosti i pokuša je njegove instrumentalizacije kako bi se, tome nasuprot, omogućilo istinsko pedagoško djelovanje.“⁴⁴

Filozofija odgoja kao disciplina bavi se kritičkim promišljanjima sadržaja edukacijskih znanosti, ali i suštinskih pitanja odgoja, ne da bi pružila zgotovljen plan ispravnog odgoja, nego kako bi u skladu s mijenjanjem društvenih potreba usmjerila proces odgoja ka cjelovitom razvoju individue. Sadžakov kao zadatak filozofije odgoja navodi da ona „mora ukazivati na opasnost svega onog što zamračuje povijesno dosegnutu razinu i što onemogućuje dalji razvoj moderne slobode.“⁴⁵

Čini se da znanost ne može na vrijeme reagirati kada je riječ o odgoju koji je, zahvaljujući svojoj futurističkoj dimenziji, uvijek korak ispred. Odgoj je proces usmjeren na budućnost i uvijek je u jednom dijelu neizvjestan. Ono u čemu se pristup filozofije odgoja razlikuje od pristupa pedagogije, kao znanosti o odgoju, upravo je kritičko propitivanje važećih vrijednosti u svrhu unaprijeđivanja odgoja i poimanja svega onoga što je u njemu sadržano. Zamjerka pedagogiji, prema Poliću, jest težnja k normativnom određenju kojim bi se ona sama pokazala kao znanost o odgoju prema propisanim normama državne vlasti. „Kao takva pedagogija je djelomično prisvojila predmet filozofije, tj. upravo etike, pristupajući mu međutim na potpuno nefilozofski način – kao nečemu misaono već razriješenom – što je za pedagogiju bilo neupitno i tobože filozofski konačno domišljeno jer je politički i ideološki bilo zadano.“⁴⁶ Možemo, dakle, reći da se teorijsko utemeljenje pedagogije uvelike pokazuje u preuzimanju etičkih pojmova poput vrijednosti, vrline i morala, čime je pedagogija priznala važnu ulogu filozofije u promišljanju odgoja. A kako je odgoj neprimjereno promatrati izvan društvene okoline u kojoj se događa, ili izvan pravnih okvira kojima je institucionalno određen, tako se javlja potreba za još većom posvećenošću filozofije odgoju, s obzirom da ni društvene okolnosti niti pravno uređenje ne mogu izbjeći kritičku refleksiju filozofskog mišljenja.

„Jedna je od zadaća Filozofije da premisli – u krilu jedne dimenzije misleće subjektivnosti, kao pripadajuće pluralitetu i drugosti – mnogodimenzionalnost čistog subjekta u suvremenom društvu.“⁴⁸

opet, grafičko odvajanje

⁴⁴ Milan Polić, *K. filozofiji odgoja*, Znamen, Zagreb 1993., str. 11.

⁴⁵ Slobodan Sadžakov, »Moderna subjektivnost i samo-odgoj«, *Filozofija i odgoj u suvremenom društvu*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006., str. 301.

⁴⁶ Milan Polić, *K. filozofiji odgoja*, str. 9.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Riccardo Sirello, »Filozofija i odgoj: sloboda ili usuglašavanje«, *Metodički ogledi*, 12 (2/2005), str 74.

V čovjekovi

- s namjerom da ju se

izdvojiti grafički citat manjim slogom

1 28
2 28
3 11

m Kurzi v

} ↓

m Kurzi v

T

2.1 O odgoju

Na samom početku postavlja se pitanje o definiciji odgoja. ^{v odgoj} Što ~~ga~~ određuje kao djelovanje, te kojim metodama i u kojem smjeru treba težiti da bi bio ostvaren njegov cilj? Ali upravo pitanje formulacije konačnog rezultata procesa odgoja, pitanje je koje nije jednostavno kakvim se možda čini. Što odgoj treba razviti u čovjeku? Može li čovjek bez odgoja?

Odgoj je prije svega *proces* koji se događa na svim razinama čovjekova postojanja. Ono što određuje taj proces jest aktivan odnos između sudionika, koji se nazivaju odgajnik i odgajatelj. Odgajatelj ima ulogu prenošenja znanja i vrijednosti kojima se razvijaju stavovi i uvjerenja, intelektualne i fizičke moći odgajnika u skladu s njegovim potrebama i interesima kojima naginje. Upravo sklonosti odgajnika, njegove želje i potreba da se ostvari na jedinstven način, ono je što se naziva slobodom u odgoju. Iako su neke od karakteristika odgojnog djelovanja, što ih navodi Polić, namjernost i svrhovitost, koje, ako se odgoj poima kao stvaralački čin⁴⁹ (što on ustvari i jest s obzirom na to da je odgojno djelovanje usmjereno „stvaranju“ jedne još nerazvijene ličnosti, odnosno subjektivnosti), dovode do pitanja o sigurnosti uspjeha samog čina, budući da se u procesu razvoja subjektivnosti može dogoditi, nazovimo to, „situacija izvan plana“. Dakle, ako odgoj treba biti u slobodi (i za slobodu), onda mu takav razvoj i priliči, s obzirom na različitosti ljudskog roda. Filipović nudi definiciju odgoja u užem smislu, gdje odgoj poima kao „*namjerno, plansko, svrhovito djelovanje*“ koje, usmjereno na još vrijednosno i kulturno nerazvijenog čovjeka, čini razvoj mogućim.⁵⁰ Ako je odgoj, kako navodi Polić, moguć samo kao stvaralačko sudjelovanje⁵¹, može li se on planski provoditi, ako uzmemo u obzir individualizam, kao jednu od vrijednosti čiji se razvoj zbiva tijekom procesa odgoja. Na ovo pitanje Polić odgovara na sljedeći način: „*Ukoliko je odgoj namjerno i svrhovito djelovanje, a čini se da jest (ili je to, u tome se svi uglavnom slažu, bar jednim dijelom), onda on sigurno u sebi ima i elemente plana, ali on nikada, i to je bitno, ne može biti do kraja isplanirana djelatnost. Ne može to biti zato jer je stvaralački čin nemoguće potpuno isplanirati, a istinski se odgoj zbiva kao odgojno stvaralaštvo (za razliku od odgojne manipulacije).*“⁵²

Pitanje planiranja odgoja i provođenja istog povlači pitanje predviđanja (svake) reakcije na metode i sadržaje tog procesa. Ako možemo reći kakva će biti reakcija odgajnika na pojedine metode i sadržaje, koji su se, barem u teoriji, pokazali boljima od prošlih, znači li to da je odgoj domišljen do kraja i već imamo rezultat koji se samo mora odraditi u praksi?

Kao što se javlja problem s ograničavanjem i definiranjem značenja tolerancije, tako se i u odgoju kao praksi teško može razlučiti granica između odgoja koji se odvija kao razvoj u slobodnom stvaralačkom činu, od onoga što se postavlja kao izvanjski zahtjev politički propisan u svrhu reprodukcije postojećeg vladajućeg režima, odnosno manipulacije koja proizvodi pomlađivanje starog i dotrajalog sustava. Ova se poteškoća javlja ukoliko djelovanje odgajatelja nije proizašlo iz „stvaračke potrebe“⁵³ ili ukoliko ona izostaje, a ono, što se više ne može nazvati odgojem, dobiva vanjski poticaj koji se može opisati kao rad, koji je opet određen zakonima i podložan vlasti. Problem koji nosi izostanak stvaralačke potrebe odgajatelja da djeluje odgojno zbog onoga što odgoj sam po sebi jest, upravo je nemogućnost provjere te potrebe. Institucionalizacijom odgoja postalo je teško dobiti uvid koliko se odgoja ostvaruje intrinzično potaknutom potrebom za odgojnim djelovanjem, upravo iz razloga što se odgoj pretvorio u rad. No, uloga odgajatelja nije jedina koja odgovara za ostvarenost odgoja. Izvanjska okolina, u kojoj se odgoj aktualizira (od razine obitelji pa sve do razine države), također sadrži cijeli niz faktora koji pogoduju ili ugrožavaju ostvarenje odgoja. Uzmimo npr. roditelje kao početnu točku obitelji, koji su kao dvije individue produkti dvaju različitih

M. ⁴⁹ Milan Polić, *K filozofiji odgoja*, str. 17.

V. ⁵⁰ Vladimir Filipović, *Filozofijski rječnik*, str. 233.

⁵¹ Milan Polić, *isto*, str. 19.

⁵² Milan Polić, *isto*, str. 17.

⁵³ Milan Polić, *isto*, str. 19.

K Filozofiji odgoja, str. 19.
Isto, str. 17.
Isto, str. 19.

pristupa odgoju. Ako odgoj tim prošlim pristupima nije udovoljio u smislu ostvarenja autonomne osobe, koja je vjerojatnost da će odgoj djeteta biti ostvaren u svom punom sjaju? Problem koji često nastupa u razdoblju kada je dijete uključeno u institucionalni okvir odgoja i obrazovanja, upravo je neusuglašeno poimanje odgoja unutar obitelji, kao primarne zajednice i odgojno-obrazovne institucije, kao sekundarne. Tada često odgajnik, koji se nalazi u sredini između dvije vatre, ostaje zbunjen i u nemogućnosti da kritički sagleda oba pristupa odgojnom djelovanju. Eret navodi teoriju ekoloških sustava koja govori upravo o utjecaju okoline na odgoj i njegovo ostvarenje.⁵⁴ Taj utjecaj događa se na četiri razine koje predstavljaju stupnjevito proširenje krugova u kojima se dijete tijekom razvoja kreće, a koji započinje s obitelji sve do kulture u kojoj je dijete rođeno. Ono čime se trebamo voditi upravo je Ciceronova *historia magistra vitae est*. Uloga obitelji, kao primarne zajednice u kojoj se čovjek rađa, sastoji se u poticanju odgoja u slobodi i njegovu razvoju prema autonomiji, od prvih bespomoćnih dana sve do ostvarenja samostalnosti u pogledu obitelji. Ali, kako odgoj treba biti usmjeren na budućnost, a nije rijedak slučaj da se odgoj u obitelji reproducira na temelju onog prošlog, tako je potrebno još jednom naglasiti kritičko poimanje prošlog, na temelju kojeg sada trebamo napredovati prema budućem.⁵⁵ U skladu s time, Marinković navodi sljedeće: „*Ono što odgoj u sferi filozofskog promišljanja i življenja sobom svjedoči jeste da kao oblik povijesnog postojanja čovjeka smjera onom što još nije, a trebalo bi biti, što znači da pretpostavlja neku drugu stvarnost kojoj treba težiti i kojoj teži.*“⁵⁶ Upravo ta futuristička dimenzija odgoja i kritičko osvrtnje na dimeziju prošlosti, ono je što bi trebalo biti naglašeno u odgojnom djelovanju. Na kraju krajeva, ne odgaja se za prošlost, nego za budućnost.

2.2 Odgojne vrijednosti

Pitanje moralnog aspekta odgoja, uz pitanje intelektualnog razvoja, jedno je od suštinskih pitanja kada je riječ o odgoju, s obzirom da: „*Samo cjelovite i dobre osobe mogu odgovoriti na izazove suvremenog globaliziranog svijeta, narušenog i trajno ugroženog prirodnog okoliša, ali ljudskog integriteta i dostojanstva.*“⁵⁷ Ali razvoj kojih vrijednosti treba promicati kako bi se ostvario odgoj u pogledu cijelovitog razvoja? Koji su izazovi stavljeni pred odgojitelje, ali i još nerazvijenog čovjeka u svijetu trajno narušenih vrijednosti? Koje mi to vrijednosti možemo predati budućim naraštajima kada pogledamo sliku sadašnjeg stanja društva?

Već smo spomenuli promjenu sustava vrijednosti, koja je u suvremenom društvu i više nego vidljiva u miješanju različito orijentiranih vrijednosnih sustava, ali i pokušajima da se pomire i najveće razlike. Možemo li onda odrediti koje su to vrijednosti dovoljno afirmirane u pogledu različitih kultura da bi ih mogli nazvati nositeljima odgoja?

Polić navodi da su programski sadržaji kojima se određuje odgoj kao djelatnost samo pitanje izabranog presjeka znanja, odnosno da su ti sadržaji *vrijednosni izbor* koji bi trebao biti na najveću dobrobit zajednice i koji bi trebao predstavljati zajednicu u najvišim dostignućima.⁵⁸ Pojam vrijednosnog izbora, dakle, predstavlja zajednicu, odnosno nasljeđe vrijednosnih (i intelektualnih) sadržaja koje je potrebno prenijeti na mlađe članove društva da bi se održala i kultura i zajednica te potaknuo i ohrabrio budući napredak. No, tko se treba baviti pitanjima vrijednosnog izbora? Postoji li suglasnost u pogledu tog skupa vrijednosti koji je „preživio i nadživio“ postojeće stanje i time pokazao usmjerenost na budućnost? Koje su to vrijednosti, vrline i znanja koja trebaju biti dijelom odgojnog procesa?

Ako govorimo o vrlinama, nezaobilazno je spomenuti Aristotela i njegovo poimanje vrline kao etičkih, koje nastaju navikom i određuju se pravilom sredine, te onih dijanoetičkih, odnosno razumnih, od kojih je najviša mudrost, što pokazuje da se one dijanoetičke imaju tek steći

⁵⁴ Lidija Eret, »Odgoj i manipulacija«, *Metodički ogledi*, 19 (1/2012), str. 144.

⁵⁵ Pod pojmom prošlo, misli se na koncepte odgoja kojim su sadašnji odgajatelji bili odgajani.

⁵⁶ Josip Marinković, »Struktura odgojne zbilje«, *Prilozi*, 13 (1-2/1987), str. 186.

⁵⁷ Renata Jukić, Moralne vrijednosti kao osnova odgoja, *Nova prisutnost*, 11 (3/2013), str. 402.

⁵⁸ Milan Polić, *Razložnost odgoja*, *Metodički ogledi*, 22 (2/2015), str. 178.

} grafički
odvojiti
u 2
MAY 13 2015

RAZNAKOVITI I KURZIV + BOLI

} i opet ...

- kako

- kako

~ kurziv

FILE-KAPOD
NIE

NAVODNICI

poučavanjem i razvojem sposobnosti rasuđivanja. To i jest razlog, kako navodi Senković, beskorisnosti moralne filozofije u životu čovjeka sve dok su strasti određujuće za ponašanje i djelovanje.⁵⁹ Prema tome, odgoj kao proces razvoja punih potencijala svakog čovjeka, treba razvijati i moralne kompetencije koje kao svoj temelj imaju slobodu (uz koju ide i odgovornost) i istinu. Upravo se u pogledu odgovornosti misli na odgovornost za poštivanjem slobode drugoga (kao osobe), njegovih životnih izbora, sve dok se naša sloboda ne osjeća ugroženom od slobode drugoga. Navedene odgovornosti, možemo se složiti, odgovaraju suvremenom konceptu tolerancije, ako se toleranciju razumijeva kao vrijednost koja se očituje u podnošenju drugog i drugačijeg kako bi se osigurala mirna koegzistencija. Prema tome, tolerancija predstavlja minimalan uvjet koji bi omogućio pluralizam u društvu. Odgoj u povezanosti s odgojnim autoritetom igra važnu ulogu u usmjeravanju odgajnika u vrijednosnoj orijentaciji. Afirmacijom određenih vrijednosti odgoj pruža vrijednosnu sliku društva, te uvodi odgajnika u novi prostor na kojemu se on tek treba odrediti. Čovjek je kao osjetilno biće određen svijetom izvan njega, ali kao umnom biću dana mu je mogućnost, ali i zadaća da sam sebe odredi.⁶⁰ Povezanost odgoja, morala i tolerancije očituje se u njihovom određenju kao prakse, a odgoj sadrži u sebi razvojno važne vrijednosti, među kojima svoje mjesto nalazi i tolerancija.

2.3 Odgoj i njegova instrumentalizacija

Razlikovanje odgojnog i manipulativnog djelovanja, nije jednostavan zadatak. Odgoj je sam sebi svrha, te u njemu ne smije biti mjesta za usmjerenost održavanja ideološkog skupa vrijednosti i znanja. Manipulacija može u samom procesu (posredstvom neznanja) biti zamijenjena za odgoj, ali ono što ju bitno razlikuje od odgoja jest njena svrha. Ako je svrha odgoja upravo njegovo ozbiljenje, onda se manipulacija nalazi na drugom kraju, s obzirom da je svrha njena djelovanja izvana postavljen cilj, odnosno odgoj je ovdje učinjen sredstvom ozbiljenja tog cilja.

Postavimo li pred sudionike odgojnog procesa autoritet koji je posrednik između odgajnika i sadržaja odgoja, a koji je sam podložan manipulaciji, upravo zbog nerazvijenog kritičkog aparata, može li taj odgajatelj-autoritet odgojno djelovati? On može misliti da odgojno djeluje, ali samim nepropitivanjem i pukim prihvaćanjem činjeničnog stanja (koje on jedino poznaje i prihvaća kao istinu) gubi mogućnost izazivanja novih odgovora, jer i ne postavlja pitanje, a samim time ostaje na razini postojećeg. Upravo ta prikrivenost manipulativnog djelovanja postala je opasna po društvo, pa se tako uvukla i u odgoj, gdje je publika i više nego podobna „masa za modeliranje“. To nikako ne možemo nazvati odgojnim djelovanjem, iako je često teško uvidjeti jasnu razliku odgoja i manipulacije.

„Budući da se odgojem i obrazovanjem reproducira društvena stvarnost, ne treba sumnjati da upravo odgojno obrazovna sredina može pripadati među glavne izvore netolerancije i ksenofobije.“ → bez kurziva

Ako pojam samoodgoja razumijemo kao proces koji se odvija unutar samog odgajnika, koji tada ustvari odgaja sam sebe, možemo reći da je odgoj na relaciji odgajatelj-odgajnik samo uvod u sferu brige o vlastitom Ja. Već je u Sokratovom „Spoznaj samog sebe!“, kako navodi Polić, izražen zahtjev za samoodgojem i moralnim razvojem, što dovodi do svijesti o sebi.⁶² Samoodgoj možemo razumjeti kao rad na vlastitim moćima i sposobnostima putem vlastitog odabira. Riječ je o onom najsubjektivnijem, o samo-oblikovanju, 'usebljenju', porinuću u sebe,

⁵⁹ Željko Senković, „Aristotelov odgoj za vrline“, *Metodički ogledi*, 13 (2/2006), str. 45.

⁶⁰ Branka Brujić, »Etika i izgradnja svijeta«, *Politička misao*, 47 (3/2010), str. 34.

⁶¹ Jadranka Čačić-Kumpes, »Obrazovanje i tolerancija«, *Društvena istraživanja*, 5 (2/1996.), str. 311.

⁶² Milan Polić, isto, str. 33.

samo-utvrđivanju, a ne o priklanjanju 'sigurnosti' plemena-tradicije-kolektiviteta-nacije-vjerske zajednice, itd."⁶³

Prema tome, odgoj i samoodgoj trebaju težiti razvoju autonomnosti u pojedincu, a ne ga priklanjati onome što ga okružuje. Proces spoznaje vlastitosti možemo shvatiti i kao jednu višu razinu odgoja, do koje dovodi odgojno djelovanje kao usmjeravanje razvoja u skladu s čovjekovim moćima i sposobnostima nad kojima on autorefleksijom pronalazi način samoostvarenja. No, ukoliko iz odgoja izostaje sloboda vlastitog određenja — te se odgoj prikazuje kao jednostrano prenošenje vrijednosti koje su danas prihvaćene i poželjne za održavanje *statusa quo* — možemo li to i nazvati odgojem? Ovdje je važno razjasniti pojam autoriteta koji, kako navodi Sadžakov, ima funkciju usmjeravanja. Autoritet u odgoju ima veliku ulogu zbog (u)vođenja i usmjeravanja onoga kojega se odgaja u sam proces njegova razvoja. Opasnost koju autoritet nosi upravo je djelovanje u smjeru postavljenog cilja, bio on razvoj subjektivnosti ili pak reprodukcija poželjnih osobina. Prijenos sadržaja može se voditi autoritetom razuma ili se može odvijati indoktrinacijom poželjnog. Upravo je to ono što razdvaja odgoj od manipulacije.

Prema Poliću, manipulacijom se na području odgojnog djelovanja smatra svaki postupak koji razvoj djetetovih moći podređuje zahtjevima vlasti.⁶⁴ Nije li se onda institucionalizacijom odgoja u odgojno-obrazovnim ustanovama koje kontolira vlast, čovjek odrekao jednog dijela odgoja i ustupio mjesto manipulaciji? Je li postalo važnije postati dobrim građaninom nego postati čovjekom? Upravo se u manipulaciji gubi stvaralaštvo i sloboda odgojnog čina, a na kraju postoji i prijetnja gubljenja čovjeka. Ono što se na taj način stvara jednoličnost je i ukalupljenost u zadani okvir, te nema riječi o kreativnosti i želji za različitošću. Zbog prikrivenosti svojih ciljeva manipulacija često ostaje neprimjećena, a često se smatra i odgojem, iako vrijednosti koje promiču stoje u suprotnosti. Manipulacija pruža vodstvo pod krinkom postavljenog autoriteta koji jednosmjernim djelovanjem oblikuje pojedinca prema željama i potrebama onih koji su autoritet postavili. Stvarajući odnos ovisnosti pojedinca o vodstvu i autoritetu, čovjeku promiče činjenica da bez ljudi nema ni države, stoga on radi kako mu se naredi. Odgoj, s druge strane, kroz *su-djelovanje* vodi emancipaciji pojedinca i njegovu slobodnu razvoju ka autonomnosti.

„Odgoj je emancipacija, svekoliko oslobođenje od svih vrsta ovisnosti i podčinjenosti, dok manipulacija ide za tim da tuđe biće instrumentalizira, da mu oduzme dostojanstvo i vjeru u vlastite mogućnosti, te da ga tako učini sredstvom vlastite samovolje.“⁶⁵

⁶³ Slobodan Sadžakov, »Moderna subjektivnost i samo-odgoj«, *Filozofija i odgoj u suvremenom društvu*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006., str. 293.

⁶⁴ Milan Polić, »Odgoj i pluralizam«, *Filozofska istraživanja*, 101 (1/2006), str. 30.

⁶⁵ Milan Polić, »Odgoj i pluralizam«, str. 31.

3. Zašto filozofija odgoja, a ne pedagogija?

Čovjek se tijekom procesa odgoja razvija i upoznaje svijet u kojem se zatekao, u koji je bačen. On tek ima naučiti kako funkcionira, kao prvo, njegovo tijelo i um, a nakon toga i društvena zajednica u kojoj se nalazi. Od čovjeka se na svim razinama zajedničkog života, prvo, na razini obitelji, pa sve do zajednice svih ljudi, očekuje da aktivno sudjeluje u oblikovanju zajedničke stvarnosti, ali da bi to mogao, on mora prije svega sudjelovati u otkrivanju svoje vlastitosti.

Kako

Odgoj je kao aspekt čovjekova postojanja i njegove usmjerenosti ka budućnosti, prevažan da bi se ostavio na proučavanje samo pedagogiji. Iako je pedagogija, u promišljanju odgoja, skupljala spoznaje svih ostalih znanosti koje se bave proučavanjem čovjeka, sve one ostaju skupa u znanstvenom određenju koje teži kategorizaciji fenomena čovjekova postojanja.

CITAT

„Ne postoje, naime, znanstveni obrasci po kojima bi bilo moguće razvijati osobnosti u njihovoj osobitosti, nego se na osnovi znanstvenih spoznaja odgajatelj mora stvaralački dovijati primjerenim odgojnim postupcima.“⁶⁶

Filozofske spoznaje

Nije li, stoga, filozofija kompetentnija propitivati odgoj, s obzirom da se uvijek bavila suštinskim pitanjima čovjeka i njegove egzistencije, a ta pitanja znanost ne može dokučiti? Pitanje smisla i svrhe čovjekova bivanja, pa tako i odgoj, predmet bavljenja filozofije. Zašto se onda spoznaje filozofije smatraju manje vrijednima u društvenom napretku? Možda zbog nemogućnosti da ih se konačno zapečati odgovorom, ta pitanja zahtijevaju promišljanje u skladu s dosegnutim stupnjem razvoja čovjekove svijesti unutar društvene stvarnosti. A nisu li filozofi upravo ti koji su prelazili granicu društvene stvarnosti želeći ukazati na njezine nedostatke?

CITAT

Pitanje o tome što je odgoj, navodi Marinković, isto je kao i pitanje o čovjeku i njegovu smislu.⁶⁷ Ne zvuči li to više kao zadatak filozofije, nego li pedagogije?

„Pedagogija se po vlastitoj definiciji već u osnovama svoje metodologije odriče odgoja po sebi i ostaje ograničena na one oblike odgojnih pojava na koje smjera smišljeno djelovati.“⁶⁸

Područje djelovanja pedagogije upravo je institucionalizirani oblik odgoja i obrazovanja koje je utjelovljeno u školskom sustavu. Tu pedagogija ima ulogu u planiranju sadržaja i metoda provođenja onoga što se naziva odgojno-obrazovnim procesom. Ali ono što ne može kontrolirati je kakve će biti reakcije na navedene sadržaje i metode i kako će se shvaćanje istog odraziti na razvoj osobnosti.

Tako Polić navodi da odgojno djelovanje zahtijeva djelovanje koje će na svim razinama razvijati potencijal čovjeka te ga dovesti do samoodređenja: „Stoga je odgoj nadasve zahtjevna djelatnost što, s jedne strane, mora biti zasnovana na spoznajama raznih znanosti, kao što, s druge strane, mora biti zasnovana i na stvaralaštvu odgajatelja koji te znanstvene spoznaje umije primjereno odgojnim potrebama odgajnika preoblikovati, prilagoditi i u zadanim uvjetima primijeniti, jer samo tako može poticati i podržavati razvoj odgajnikove osobnosti.“⁶⁹

— postatke unijeste zaista

— prema

✓ su
Dakle, onoga što se od antike naziva PAIDEIA

↓
bilo bi djepo unetati ovu rečenicu

— M. ⁶⁶ Milan Polić, »Razložnost odgoja«, str. 178.

— J. ⁶⁷ Josip Marinković, »Struktura odgojne zbilje«, *Prilozi*, 13 (1-2/1987), str. 184.

— J. ⁶⁸ Josip Marinković, »Struktura odgojne zbilje«, str. 185.

— M. ⁶⁹ Milan Polić, »Razložnost odgoja«, *Metodički ogledi*, 22 (2/2015), str. 178.

4. Zaključak

Aktualnost pitanja razmatranih u ovom radu, tolerancije i odgoja, nije potrebno posebno naglašavati. Njihova neupitna prisutnost u svim sferama društva jasno nam daje do znanja da ti pojmovi zahtijevaju da im se posveti pažnja, jer, prvenstveno odgoj, a potom i tolerancija imaju važnu ulogu u napretku zajednice. Niti jedan od ovih pojmova ne izmiče vremenitosti pa je stoga jasno da njihova neupitnost i trajnost jedne verzije nije moguća, odnosno na njihova temeljna pitanja nije moguće dati konačan odgovor koji će trajno biti valjanim.

Odgoj kao pitanje ostvarenja pojedinca, njegova razvoja do samostalnosti i samosvojnosti, više je nego jasno, zahtijeva potpunu pozornost svih raspoloživih znanja o čovjeku, te se kao takvo ne smije prepustiti na promišljanje samo „znanosti“ o odgoju. Filozofija odgoja jedna je od najmlađih disciplina filozofije, a tomu je možda tako jer se uvidjelo da je odgoj (pa i cijelo društvo) u neminovnoj krizi koja traži usmjerenost filozofije na kritičko razmatranje društvenih fenomena. Odgoj, kao ono što prvo susrećemo svojim dolaskom u zajednicu, trebalo bi biti najpromišljenije, s obzirom da o odgojnom ozbiljenju ovisi budućnost društva, a možemo reći i ljudskog opstanka. Su-djelovanje pojedinca, ono u čemu se on ostvaruje kao ljudsko biće, upravo je ostvarivanje dane mu mogućnosti da stvara sebe i svijet oko sebe prilagodi vlastitim potrebama. Upravo manipulacija, koja se uvukla u sve pore društva, pa tako ni odgoj nije izostavljen, predstavlja izrazitu opasnost i po čovjeka i po društvo. Odgojno djelovanje mora biti usmjereno isključivo na čovjeka, potičajući njegov razvoj do samostalnosti mišljenja i samoodređenja. Prenošenje ideoloških uvjerenja, u svrhu stvaranja »podobnih« stavova, ne smije biti smatrano odgojem, ma koliko se tako pokušavalo prikazati. Reprodukcijska prošlih i dotrajalih sustava (mišljenja i vrijednosti) ne smije biti zamijenjena za odgojno djelovanje.

Zašto su neke generacije bile revolucionarnije od drugih? Možda odgovor na to pitanje trebamo tražiti u ostvarenju odgoja, koje je očito, ispunilo svoju svrhu stvorivši autonomne, samosvjesne i djelatne pojedince koji su uvidjeli potrebu za novim rješenjima.

I tolerancija, koliko god se činila neupitnom, predstavlja medalju s dvije strane. S jedne strane, predstavlja vrijednost koja proklamira prihvaćanje različitosti, a s druge strane, traži kao uvjet vlastita ostvarenja ništa drugo nego neslaganje, neodobravanje, a možemo reći i predrasudu. Paradoksi na koje nailazimo ulazeći dublje u razmatranje pojma tolerancije navode nas na promišljanje o samoj mogućnosti njena ostvarenja i potrebi za istim. Tolerancija se, barem se tako čini, izborila za svoje mjesto među društvenim vrijednostima i zadobila pažnju upravo zbog nasilja koje ide za ukidanjem različitosti i samoodređenja. Nasilje, u bilokojem od svojih oblika, predstavlja uporabu sile u svrhu oduzimanja slobode i ukidanja onoga što je proizvelo isključivo protivljenje i kao takvo je prijetnja napretku i pojedinca, ali i društva u cjelini.

Još je jedan pojam bitno naglasiti, a on je, čini se, prisutan i kada je riječ o toleranciji, ali i o odgoju, a to je moć. Tolerantni mogu biti samo oni koji posjeduju moć za ukidanje onoga što izaziva neslaganje. Problem nastaje kad se pitanje moći upliće u odgoj, jer »odgojno« djeluju, različitim putevima, oni koji posjeduju moć, a ne oni koji posjeduju znanja i vještine. Upravo zbog toga, filozofija jedina može razvojem kritičkog mišljenja osvojiti čovjeka i dati mu mogućnost da samostalno misli.

I sve se na kraju svodi na pitanje: „Gdje je nestao čovjek?“ Teži li se stvarno poštivanju različitosti ili njihovom zatiranju? Želi li se pod proklamacijom tolerancije sakriti neki oblik nasilja, budući da je kulturna stvarnost postala manipulativna igra moćnika? Bojim se da to pitanje neće dobiti odgovor prije nego bude prekasno.

- pozornost

~

- bold + kurz

- potičući

- povlače umjesto zaključa

on 2

L 28 - doli

f - kurz

- pozornost

L om

5. Popis literature

IDE PO ABECEDNOM REDU

1. Immanuel Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, Igitur, Zagreb 1995.
2. Slavoj Žižek, *O nasilju*, Ljevak, Zagreb 2008.
3. Milan Polić, *K filozofiji odgoja*, Znamen, Zagreb 1993.
4. Karl R. Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, 1998.
5. Voltaire, *Rasprava o toleranciji*, Utopija, Beograd 2005.
6. John Locke, *Pismo o toleranciji*; preuzeto sa: <http://snv.hr/file/attachment/file/pismo-o-toleranciji.pdf>
7. Jadranka Čačić-Kumpes, »Obrazovanje i tolerancija«, *Društvena istraživanja*, 5 (2/1996), str. 307-319. L 28
8. Werner Becker, »Razmišljanje o toleranciji«, *Politička misao*, 32 (3/1995.), str. 126-140.
9. Raul Raunić, »Etička, odgojna i politička vrijednost tolerancije«, u: Milan Polić (ur.), *Filozofija i odgoj u suvremenom društvu*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006., str. 269-287.
10. John Horton, »Toleration as a Virtue«, *Toleration: An Elusive Virtue*, Princeton University Press, 1996., str. 28-43.
11. Herbert Marcuse, »Represivna tolerancija«, *Čemu*, 10 (20/2011), str. 60-77. (prevela S. Bašić) - 28
12. Milan Polić, »Paradoks tolerancije – Vuk-Pavlović prije Poppera«, *Prilozi*, 47-48/1998., str. 185-194.
13. Heinz Paetzold, »Promišljanje tolerancije«, *Čemu*, 5 (11/2003.), str. 65-78.
14. Lars Tønder, »Toleration Without Tolerance«, u: *Political Theologies*, Fordham University Press, New York, 2006., str. 327-340.
15. M. Trimarchi – L.L. Papeschi, »Od tolerancije do prihvaćanja različitosti«, *Društvena istraživanja*, 2 (22/1995), str. 321-329. → nije li obrnuto?
16. Muldoon, R., Borgida, M., Cuffaro, M., »The Conditions of Tolerance«, *Politics, Philosophy & Economics*, 11 (3/2011), str. 322-344. L 28
17. Carlo Sini, »The Philosophical grounds of Tolerance«, *Philosophica*, 66 (2/2000.), str. 99-105. L 50
18. Slobodan Sadžakov, »Moderna subjektivnost i samo-odgoj«, *Filozofija i odgoj u suvremenom društvu*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006., str. 289-302.
19. Riccardo Sirello, »Filozofija i odgoj: sloboda ili usuglašavanje«, *Metodički ogledi*, 12 (2/2005.), str. 73-77.
20. Lidija Eret, »Odgoj i manipulacija«, *Metodički ogledi*, 19 (1/2012.), str. 143-161.
21. Josip Marinković, »Struktura odgojne zbilje«, *Prilozi*, 13 (1-2/1987.), str. 181-196.
22. Renata Jukić, »Moralne vrijednosti kao osnova odgoja«, *Nova prisutnost*, 11 (3/2013.), str. 401-417. L 28
23. Milan Polić, »Razložnost odgoja«, *Metodički ogledi*, 22 (2/2015.), str. 165-188. NAVODNICI, PA KURZ
24. Željko Senković, »Aristotelov odgoj za vrline«, *Metodički ogledi*, 13 (2/2006.), str. 43-61. - 11 -
25. Branka Brujić, »Etika i izgradnja svijeta«, *Politička misao*, 47 (3/2010.), str. 30-42.
26. Milan Polić, »Odgoj i pluralizam«, *Filozofska istraživanja*, 101 (1/2006), str. 27-36.
27. Rainer Forst, »Toleration«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2012.; preuzeto sa: <http://plato.stanford.edu/entries/toleration/> 1 28
28. Risard Legutko, »Razmišljanje o toleranciji«, *Mostovi*, 109 (1997.), preuzeto sa: <http://www.yurope.com/zines/mostovi/arhiva/97/109/10907-1.html> 1 28

za 27. i 28. INTERNETSKI 12 W R1

OBRAZAC ZA LITERATURU:

Kant, Immanuel: *Osnivanje metafizike čudoređa*, Igitur, Zagreb 1995.

Čačić-Kumpes, Jadranka: »Obrazovanje i demokracija«, *Društvena istraživanja* 5 (2/1996), str. 307-319.

Tønder, Lars: »Toleration without Tolerance«, u: *Political Theologies*, Fordham UP New York 2006 str. 327-340